

Dilara Adilgil
AMEA Nizami Gəncəvi adına
Ədəbiyyat İnstitutu

İşlədiyim söbə qarabağlılardan ibarətdir. Acılı-şirinli, sevincli-kədərli xatiraları ilə yaşayıb gedirlər. Keçmişində şirini, doğmaları, sonrasında həsrəti, bu gündə yeni ümidləri ilə. Rasta uşaq olanda çıxıb Qubadlıdan. Amma sözü-söhbəti də elə Qubadlıdır. Gözləri yol çəkəçəkə "Yazı düzünü mənə təsvir edir... Yayıq kimi dalğalanan qıpqırmızı lələ dənizini sanki görürəm. Dəlincəsinə çiçəkləyən lələlərin altındakı minə "yataqlarını" da... Qırmızı və qara. Fredrik Stendalin əsəri deyil... Xeyir və şərin dueti. Sonuncu dəfə 1987-ci ildə öz maşınları ilə İrəvandan keçib Kislovodskaya getməklərini xatırlayır. Qayıdanda görüblər ki, ara qarışıb. Danışır ki, evimiz rayonda "kastinsa" (qostinisa) adı ilə tanınırdı. 3 mərtəbəli idi, işğaldan da son günə qədər dağıtmamışdılar, çaxır fabriki kimi işlədirmişlər, tərk edənə yandırılıb. Hətta, birinci mərtəbədəki iri soyuducumuz da durur, sınıq-salxaq günə qalsa da.

Həyatimizdə marala qədər varımız idi. Rayonda bir ovçu vardı, adına "Quş Əhməd" deyirdilər. Həyatində heyvanxana düzəlmişdi, əsas da vəhşi və qırmızı kitaba düşən heyvanlardan. Heyvanları tərtəmiz qəfəslərdə, kök, tox, baxımlı saxladığı üçün uşaqları valideynlər buradan əskik olmurdu. Kiçik qardaşım əl çəkmədiyindən Quş Əhməd balaca bir ceyranı ona bağışlamışdı. Bu bala ceyran da bizimlə bir böyüməyə başladı və yekəldikcə də, qulaqlarını evin, hasarın divarlarına qanı çıxana qədər sürtürdü, uşaq diş çıxaranda əlinə keçəni damağına sürtən kimi... Demə, ceyran yox, maral imiş. Multfilmərdə göz qabağında heyvanlar böyüyən, meyvələr yetişən, güllər açan kimi, bizim körpə ceyran da qısa zamanda gözəl buyuzlu marala çevrildi...

Söhbətin axırını eşitməyə tələsdiyimdən səbrsizliklə soruşuram:

- Sonra nə oldu, Rasta?

- Sonra... ermənilər gəldi. Özümün necə çəkdi bilmədik, amma atam ilk onu yerləşdirdi, maşına qoyub apardı, "sənsə azad ol" deyib meşəyə buraxdı.

Başqa qaçqınlardan da eşitmişdim, evlərini qoyub çıxanda ilk iti açib buraxmışlar. Körpə uşağı gözünün içinə baxa-baxa öldürən, sahibinə vəfali heyvana acıyır?

"Qubadlı azad olandan sonra bəzə həyatımızdan torpaq gətirdilər. Açıqda ağladıq... Həmin o soxulcanı torpaq idi. Anam deyirdi ki, soxulcanı torpaq münibit olur. Anarı qəbrinin üstünə tökdüm, "ana, bax, sənə çox sevdiyim Qubadlı torpağı

gəlməmişəm", - dedim. Torpaq dəyişməmişdi. Sərvəti yağmalansa da...

Palıd bu yerlərin arxası, vələs dövletli idi. Mütəxəssislər işğalsonrası real vəziyyəti qiymətləndirərək hesablamış, bu nəticəyə gəlmişdirlər ki, 300 illik qoz ağacları, ibəriya ağcaqayını, saqqızağac, söyüdyarpaq ar-

sümülüklerimi ora aparıb atamın yanında basdırarsınız" vəsiyyətini etmişdi. Lələtəpə yüksəkliyi uğrunda gedən üstündə öndə gedərək, ordunu da arxasınca aparmışdı. General-mayor rütbəsi də ona elə göstərdiyi bu qəhrəmanlığa görə verilmişdir.

şəhərin övzalı tamamilən dəyişilir". Əbdürrəhim bəy... Havalər soyumağa, "göylər payızla nəfəs almağa" başladı... Puşkin... İndi hər şeyi havanın üstünə atmaq, ağır halsızlığa, yüngül əzginliyə "havadandır" donu geyindirmək bir adət olub. O da bu ədalətsizliyə etirazı-

cümləsinə antonim nə yazım?

- Evin tikilsin!

- Bəs, "Allah qorusun?"

Duruxdum. Yene də, "lənət şeytana" deyib cavab verdim:

- Allah öldürsün...

- Ay esli, "bədbəxt olasan?"

Bu hal gülməli olmaqdan çıxır-

KeyQubad, Bərgüşad mahalı və bugünün Qubadlısı

mud, kiparis, qırmızı palıd və eldar şamlarından ibarət hektarlara yaşıl massiv, münibit torpaq qatı ermənilər tərəfindən məhv edilmişdir. Hərəsinin yaşı 1600 il hesablanan 3 ədəd Şərq çınarı torpağın Qubadlıda ucaldığı təbiət abidəsi idi. Gömməmişlər vəhşi barbar kimi meşələrin canına darasmış, daşınanı daşımış, apara bilmədiklərini qırıb yandırmışdılar.

Qubadlı azad ediləndən sonra deyirdilər ki, rayonda yiyəsiz donuz və erməni meyidi əlindən gəzmək olmur. Nə düşündürücü paralel... Qubadlı hara, donuz hara? At izi itizinə qarşıb. Gızı hikməti görməmək mümkün deyil, hər kas özüne oxşayana can atar, yanında onu görmək istəyər. İşğaldan qabaq hər ağacın başı haciləylik yuvası imiş. İndi həmin ağacların altında, çirka-

nı öz hadisələri ilə bildirir. Amma ən azından unuduruq ki, hava dəyişməseydi, on nəfərdən doqquz söhbətə nədən və necə başlayacağını bilməzdi. Hava durumu haqqında dünyanın bütün yaradıcı adamları öz sözlərini deyib. Şeirdə, nəsrədə, musiqidə, kinemotoqrafiyada, akvareldə... Həmişə də bu mövzunun romantik çaları olub, qəlbimizi isladib. "Santyaqoda yağışlar yağır", "Yağış bütün izləri silir", "Bakıda küləklər əsir", "Nyu-Yorkda payız", "Şirin noyabr", "Payız haqqında əfsanə", "Sinoplik"... "Bir axşam taksidən düşüb payıza..." "Göz yaşları içində payız dul kimi..." və daha nələr, nələr. Yaradıcı insanlar çox zaman romantik olduqları üçün bu sıranı sonsuza qədər uzatmaq olar. Hər kəsin qəlbini öz havası var, hər qəlb bir cür meteohəssasdır. Kimin qəlbində həmişə şimaldır, kimininkində Şimal buzlu okean. Kimə isə günəşli tərəf daha çox düşüb...

27 ildən sonra Qarabağın hava

(Uşaqlıqlarını Qarabağda qoyub gələnlərin xatirələrindən...)

Gecələr grad atırdılar, qızara-qızara gəlirdi, səsi də vahiməli id, eşidəndə yerə yatırıdım.

Əslində dəyişməyən bir torpaq qalmışdı, bir də çaylar... Düşməni yeddi-başlı əjdaha kimi çayın qabağını kəsib suyu geri vururdu. Onlar da azad oldu, suları duraldı.

"Su həyatdır. Hər axan suyun bir hədəfi vardır, o, həyatı paylaşmaq üçün bir yerlərə daşır..." Gələnlər danışıq ki, yene də Bərgüşadın suyu isli, Həkeri bu kimirdi. Adların gözəlliyinə bax... Eşidəndə də elə bil çay kimi axır, qulağa layla çalır. Laçınlar deyir ki, biz Qubadlı demirdik, "çay" deyirdik. "Çaya getdik, çaydan gəldik..." Rayonda çay çox olduğu üçün. Ağalar, Daşlı dərə, Taxtakörpü çayları Qubadlı təbiətinin yaraşığıdır.

Lakin bu torpağın ən böyük sərvəti onun istedadlı, vətənpərvər insanlarıdır. Xalq yazıçısı Süleyman Rəhimov və Cəlal Bərgüşad, Xalq şairləri Qasım Qasımzadə və Ramiz Rövşən, xanəndə Ağabala Abdullayev Qubadlının adını ele onun igid övadları - xalq qəhrəmanı Qadaqçq Nəbi, general-mayor Mais Bəxudarov qədər yüksəkliyə qaldımış, tanınmışlar. Şair Ədalət Baxış son nəfəsində "Qubadlı alınanda

bin, ifrazatın içində yarananın "xoşuna gəlməyən heyvan"lar eşələnir.

Necə də utanmırlar. Nə olar düşmənlə olanda? Axı indi görürük necə yaşadıqlarını, eyiblərini, mürdarlıqlarını... Bu qədər xarici jurnalist, nümayəndə heyəti gəlir Qarabağa. 10-u "görməyə" də, biri görür axı, çəkir, göstərir. Heç olmasa onlardan da olsa, utanırlar? Axı insan həmişə pisini gizlədər. Özü də düşməndən. Bəli, bu da sualımıza özümün cavabım. İnsan deyillər! Olmıyacaqlar da! İnsanlıq hara, erməni hara? Hərə özüne yaraşanı edir. Bir yaxşı tanışım var, əri atıb, başqa qadının yanına gedib. Olur... Mövzu da o deyil. Siz görəsiz, həmin qadın keçmiş əri üçün nə boxca yığdı... Bəy boxçası. Bütün partılarını yudu, ütülədi, tikdi, çaltmayanı aldı. "Allah vurmuşdu onu" deyənlərə qısaca: "Mənim adımdır", - dedi.

Bir az lirikanın yeri var... Belə bir yanğırçək var ki, proza içindəki poetizyanın hesabına indiyə qədər yaşayır. "Elə ki, payız oldu və şəhər təzədən çadırsəbini başına çəkdi,

məlumatı yenedən gündəmə gəldi. Şair Sücaət ölümündən qabaq yazmışdı:

Yavaş-yavaş unudulur Kəlbəcər
Bəzi ürkərlərdə odu qalıbdı
Hava bürosunun məlumatında
Səkkizcə hərflilik adı qalıbdı...

Əlimizi yelləyib, başımızı bulayıb, kövrələrək "kimin üçün?" deməyib ("əsla" dediyimiz nə varsa qapının ardındaymış məğərsə"), bütün varlığını müharibə gədən ərazilərimizdəki meteo dəyişiklikləri həyacanla izləməyə başladıq.

Payız, sənəndən bir ricam var:
Çox tələmə, qoy geciksən boranlı qar...

Vətənimin yad əllərdə hələ əsir torpaqlar
Döyüşlərdə əsgəri var...

(Günəyden olan Yusif Savalanın nəğməsində)

Ən çox da daxil həvə proqnozuna Şuşadan başlanılan ləzzət edirdi...

Telefon zəngi mənə Qarabağın havasından ayırdı. Nəzrin idi, ortancıl nəvəm... Rus məktəbində 9-cu sinifdə oxuyur. Azərbaycan dilindən tapşırıq həll edirdi, kömək istəyirdi, özü də gülə-gülə:

- Nəne, privet, "evin yixilsin"

... Bu fikirlərlə və küçədən səses eşitdiyimdən pəncərəyə yaxınlaşdım. Külək yağışı qabağına qatıb qovurdu. Bir anlıq baxdığım hissəyə qaralıq çökdü. Quşlar qatarla isti ölkələrə köçürdülər. Bəlkə də, birinci dəfə idi bunu canlı gördüm. Uşaq vaxtı payızın təsvirinə köçəri quşları çəkməklə başlayırdım. İki qovsü birleşdirib bir-birinin ardınca dözür, uçub gedən dəstəni öz ələməmdə belə təsvür edirdim. İbtidai sinif kitablarımızda da uzaqlaşan durnaların üçbucaqlı qatırı payız mənzərəsinin parçası kimi yadımda qalıb. Əsl hava içimizdə olardı... Cəbhədəkiləri fikirləşdim. Əfqanıstanda vuruşmuş bir əsgərin sözlərini xatırladım: "Qışda çayda çimmişəm". Burnuma barıt qoxusu gəldi... Döyüş zonasından uzaq, lakin döyüşün tam ortasında olan, ermənilərin ikinci "Stalinqrada çevirmək" istədiyi Tərtər, Gəncədəki, Mingəçevidəki mülki əhalini düşündüm. Hələ qədim Arranın anası, paytaxtı Bərdə... Mənbələrdə "Qafqaz Albaniyasının qəlb" adlandırılan, hər daşının üzərində əsrin tozu olan Bərdə. Müharibənin başlanmasından 1 ay sonra - oktyabrın 28-də əli yerdəngöyden üzün düşməni Bərdəyə içərisində 144 bombacı olan "Smerç" tipli 2 ədəd ballistik raket atmış, nəticədə 27 nəfər dinc sakin şəhid olmuş, 70 nəfər yaralanmışdı. Düşündüm deyəndə ki, elə işimiz, əlimizdən gələn onları düşünmək, nəfəs çəkmədən dua etmək idi. O mülki əhalini ki, atışma kəsəndə narahat olur: "Birdən müharibə dayanar a? İşimiz yanmışdır qalar. Onsuz da təzyiqlər çoxdur. Heç vaxt Qələbəyə bu qədər yaxın olmamışıq..." Bu görünməmiş hadisə, həyat-memat məsələsi idi. İnsanlar şəxsi maraqlarını ümummilli maraqların içində eridib qələbə, İntiqam təşnesi ilə müharibənin sona qədər davam etməsinə istəyirdilər. Dünyanın heç bir xarabasında arxada bu qədər itki olmur. Bilmirdik ön cəbhədə şəhid olmuş əsgəri ağlayaq, yoxsa onun evdə bəşikdə uyuyan balasını. Dünya da rəsmisi-siravisi qatışıq divanda oturub bize fokuslanmış nəzərləri ilə bu dəhşəti izləyirdi.

Kaş elə dərdimiz derslikdəki qüsurlar olaydı... Qarabağda isə bu an leysan, dolu, güllə, mermi, korona və erməni virusu yağır. Qarabağda havanı esgərlərimiz təyin edirdi.